

Ruth Holmbäck:

**Granskning av O A Johnsen arbete "Finnmarkens politiska historia" 1923
i (Svensk)Historisk Tidskrift 1926.**

174

Av Finnmarkens Politiske historie (Kristiania 1923) har prof. O. A. Johnsen för ett par år sedan sökt ge en på förefintliga akter grundad framställning. De politiska förändringarna i det forna ryska Petsamoområdet vid Ishavet ha skänkt aktualitet åt de sedan gammalt diskuterade gränsfrågorna i Finnmarken. I äldre tid gjorde respektive makter på grund av hävd och sedvana anspråk på områden vid ishavskusten. Genom freden i Knäred avstod emellertid Sverige till Norge bl.a. sina anspråk på kostområdet från Titisfjord till Varanger, och efter långvariga undersökningar reglerades slutligen gränsen i norr

175

mellan Sverige och Norge genom 1751 års traktat, då södra Varanger definitivt avträdde till Norge. Mot Ryssland saknade Norge länge fast gräns, men sedan Ryssland 1809 övertagit den norra delen av den forna gränsen mellan Norge och Sverige-Finland, öppnades slutligen förhandlingar för delning av de områden, som då ägdes gemensamt av Ryssland och Norge. Dessa

förhandlingar ledde till en traktat av 1826, genom vilken de s. k. fællesdistrikten delades och gränsen drogs efter Pasvikälven och Jakobsälven ut till Ishavet. Vid dessa förhandlingar lämnades Finlanda intressen åsido. Dess eventuella rätt till någon del av gemensamhetsområdet dryftades ej, och Enaretrakten avstängdes från havet. Under världskriget riktade emellertid Ryssland en oppmaning till Finland att med finske statsmedel anlägga landsväg och telegraf genom lappmarken och Petsamoområdet till havet, och efter den ryska revolutionen fick Finland i Dorpatfreden 1920 suveränitet över Petsamo. Gränsfrågorna mellan Finland och Norge ha sedermera ordnats av en kommission. I dess slutprotokoll avgåvo de både staterna en förklaring att ej på grund av tidigare mellanfolkliga överenskommelser eller på grund av gammal hävd och sedvana göra gällande rättighet till det andra rikets område. Numera äro därför gränserna i deres helhet fastslagna genom avtal.

Man måste beklaga, att Johnsens arbete över Finnmarken påbörjades samme år som Petsamodistriktet kom under finsk suver-

änitet och alltså innan den finsk-norska kommissionens arbete slutförts. Nu, sedan gränserna definitivt reglerats, kan den historiska forskningen rörande Finmarksfrågorna gå fram utan påverkan av nationella aspirationer, blott i syfte att teckna den objektiva verkligheten. Förr voro åter forskningens resultat ofte avsedda att läggas till grund för anspråk på landområden, varigenom undersökningens o-partiskhet lätt kunde bringes i fara. En antydning om, att praktiska syften kanske icke varit främmande även för tillkomsten av Johnsens arbete, finner man i förordet. Enligt detta har initiativet till arbetet tagits av det norske utrikesdepartementet, som i april-juni 1920 flera gånger uppfordrade författaren att utarbeta en genom källmaterial dokumenterad framställning av Finnmarkens politiska historia till 1826, särskilt med hänsyn till gränsförhandlingar och gränsfrågor. Man finner även, att det program, som norske utrikesdepartementet alltså tänkt för arbetet, blivit författarens. Det är gränsspörsmålen, som tilldragit sig hans intresse, och som bilda bokens kärna, under det att övriga spörsmål skjutas i bakgrunden.

Att i varje fall icke det sista ordet beträffande Finmarksfrågorna är sagt med Johnsens arbete, torde kunna påstås. Ofte är nämligen förf:s bevisföring icke övertygande. Så är kanske särskilt fallet beträffande

gränsförhållandena under forntiden och medeltiden.

Källornas uppgifter härom ha i huvudsak länge varit kända, men om innebörden av dessa upplysningar ha skiftande meningar gjorts gällande. I sådana fall skulle förf. gagnat forskningen,

176

om han hållit i sär, vad man bevisligen vet, och de reflexioner, han själv vill göra. Nu möter emellertid en blandning av fakta och konjekturer, och framställningen saknar därför erforderlig skärpa. Man skulle vidare önskat en mer ingående diskussion av de äldre källorna, innan deras uppgifter lagts till grund för framställningen av gränsförhållandena i Finmarken. Förf. utgår från uppgifterna i Egils saga (fr. 1100-talets slut), att Finmarken, bildande ett sammanhängande område, sträckte sig över nästan hela Kolahalvön, de finska lappmarkerna och hela nuvarande Finmarks fylke samt i Troms fylke upptog nästan hela fastlandet söderut till Malangen fjord och i resten av Troms och i Nordlands fylke det längs Kölen liggande landet till Namdalen och Jämtland med alla de svenska lappmarkerna från och med Åsele. Efter med Egils saga samtida källor söker förf. därefter rekonstruera Norges gamla gränser i nordost. Förf. använder sig härför bl. a. av såväl den kortare s. k. legendariska Olavssagan som

Odd Munks saga om Olav Trygvason (från omkring 1200), vilka nämna Vegestav som Norges gräns. mot norr, d. v. s. nordost. Särskild vikt lägger förf. dock vid att Historia Norvegiæ (från omkr. 1170), säger, att Norge sträckte sig i nordlig riktning ”juxta locum Wegestaf, qui Biarmoniam ab ca dirimit”. Han sluter härav att Norges gränser redan under elfte århundradet och troligen redan på Olav den heliges tid räknades till Vita havet och, till gränspunkten Vegestav. En diskussion av ifrågasvarande källors sanningsvärde och inbördes förhållande finner man emellertid icke hos Johnsen. G. Storm har i sin edition av Historia Norvegim diskuterat frågan, hurvida denna är källa till vissa isländska verk eller om Historia Norvegiæ och dessa stamma från besläktade källor. Vad angår Olav Trygvasons saga anser Storm, att dess förf. använt sig av Historia Norvegiæ, och särskilt äro enligt Storm de geografiska beskrivningarna i Olavssagan besläktade med dem i Historia Norvegiæ. Johnsen låter alltså källor, som antagits hava gemensamt ursprung, stödjå varandra. Han påpekar ej heller, att Historia Norvegiæ enligt dess förf:s egen uppgift är skriven för utlänningar. Med denna upplysning kan man ju mycket väl misstänka, att denne av patriotiska motiv förlagt Norges gränser så långt Österut på Kolahalvön, som fallet är. Värde av uppgifterna i Historia Norvegiæ minskas ytterligare av, att dess beskrivning

av områdena vid Ishavet och dessas befolkning är ytterst. fantastisk. Vegestav identifierar Johnsen i likhet med Storm med Svjatoi Nos på Kola. Han anser dock, att gränsen senare skjutits längre mot öster, till sydkusten av Kolahalvön, till floderna Varzuga och Umba. Landgränsen behövde nämligen icke sammanfalla med skattegränsen, och förf. hyser den uppfattningen, att norrmännen beskattade lapparna även söder om Svjatoi Nos efter havet till dessa floder. Något bindande bevis härför har förf. dock icke givit, ty vad han anför om norrmännens Gandviksfärder handlar om deras handelsresor och rövartåg men ger icke stöd för påståendet, att norrmännen årligen skattlade lapparna så långt österut.

Önskvärdheten av en diskussion av dessa gränsförhållanden visar sig vid förf:s behandling av freden mellan Novgorod och Norge 1326. Man enades .om att de gamla gränserna skulle gälla., och gränsläggningen överläts till Norges konung. I en samtida förteckning över gränserna erkändes ett större gemensamhet som och råde ryssarna fingo rätt till skatt utmed havet till Lyngstuvén på fjället till Mæleå och konungen av Norge österut till Trianæma, nu Ponoï, samt in efter Vitahavskusten till Veleaga, nu Vieljoki. Johnsen betonar, att Novgorod genom 1326 års fred på grund av att gränserna skulle läggas enligt norsk

uppfattning erkände Finmarken som norskt land. Han måste dock framhålla, att gränsen icke lades vid Vegestav, vilket han söker förklara så, att den gamla gränsen var bortglömd eller icke längre motsvarade den norska intressesfären. Då alltså den norske konungen måtte medgiva, att den otvetydiga gränsen för hans rike var Lyngstuvén, verkar Johnsens framställning, att den skulle gå vid Vegestav, icke övertygande.

På liknande sätt anser Johnsen, att landgränsen mellan Sverige och Norge icke samman fallit med skattegränsen. Kölen skulle från äldsta tider, hava betraktats som landgräns, men de norska länsmännen i det södra Halogaland skulle uppburit årlig skatt av lapparna i de svenska lappmarkerna. Som stöd för denna uppfattning framdrager förf. dock endast sagornas berättelser, att de norska finnfärderna gingo "øster paa" eller "op paa fjeldet", samt den geografiska beskrivningen i *Historia Norvegiæ*, enligt vilken Norge delas i tre krumma zoner på längden. Den tredje säges vara skogrik, "tertia silvestris, quæ Finris inhabitatur, sed non aratur," och skulle enl. förf. motsvara de svenska lappmarkerna.

Under förra hälften av 1500-talet utkommo åtskilliga nya historiske och geografiska verk, som även förmedlade kunskap om norra Skandinaviens och Rysslands geografi. Det förvånar, att Johnsen i sin brett lagda framställning icke upptager

till bemötande dessa författares opplysningar, vilka avvika från hans egen framställning av de nordiska ländernas maktområden i Finmarken och vid havet i norr. Han avfärdar dem som trogna uttryck för den svenska aggressiva finmarkspolitik, som Gustav Vasa inaugurerar. Om Olaus Magnus' oppgift i *Carta Marina* 1539 om det svenska väldets utsträckning i norr till havet säger Johnsen, att kartet har sin politiske bakgrund utan -att dock ange något bevis i denna riktning mot den landsflyktige Olaus Magnus. Det synes i varje fall som om han borde hava nämnt, att redan i ett år 1532 i Basel tryckt verk förekommer samma oppgift. Dess författare, Matthias von Michow, som uppger sig själv hava besökt Ryssland, säger i sin *De sarmatia asiana atque europea*, att på andra sidan om Novgorod ligga Sverige och Finland, vilka båda sträcka sig till oceanen i norr. Av intresse är, att såväl detta arbete som ett annat verk över Ryssland, *Rerum moacoviticarum Commentarii* av Sigismund von Herberstein, utkommo före den tid, tillträdet till havet i norr fått sin stora betydelse genom den engelska ishavsexpeditionens upp

täckt av den norra handelsvägen till Ryssland, och innan Gustav Vasa på 1550-talet indragit under kronen -birkarlarnas skatterätt över lapparna norr om de svenska

lappmarkerna. Vad särskilt angår Herbersteins arbete, omnämner Johnsen en senare upplaga av. 1557. Den ursprungliga upplagan av arbetet utkom emellertid 1549 på latin. Verket ingick i flera av tidens större geografiska sammelverk och trycktes under 1550-talet i åtskilliga upplagor på latin, 1550 i en översättning till italienske och 1557 på tyske.

Herbersteins arbete, som närmast avhandlar Rysslands geografi och kultur, lämnar många intressanta upplysningar om de nordiske ländernas geografi och folk. Under tvenne besök i Ryssland åren 1517 och 1526 har han inhämtat kunskaper om de nordiska länderna av åtskilliga personer, som själva seglat runt Skandinavien nordkult från Dvinas utlopp, bl. a. tvenne ryska sändebud, som år 1496 kom i beskickning till Danmark och måtte taga färden via Dvina och Ishavet runtom Norge. Från Dvinas utlopp höllo de sig noga efter kusten. Snart nådde de finnlapparnas land. Dessa bodde i små hyddor utmed havet och förde ett vilt liv men voro mänskligare än de vilda lapparna och skattede till storfursten. Efter 80 mils seglats kommo de till landet "Nordpoden", en trakt, som tillhörde konungen av Sverige. Ryssarna kallade landet Kaienski Semla och folket kaieni. De foro vidare förbi "Svetinoss" och pannerede senare fästet "Barthus", som låg på en klippa i havet, d. v. a. Vardöhus, där Norges område börjar och. där garnison hålles.

Slutligen nådde de Trondhjem, dit storfursten sades hava rätt att taga skatt. Emot Johnsens uppfattning, att Svjatoi Nos utgjorde Norges gräns i nordost, står alltså Herbersteins vittnesbörd, att Norges område börjar först vid Vardöhus.

En annan författare från det tidigare 1500-talet, den trondhjemske ärkebiskopen Erik Walkendorff, bär i detta fall samme vittnesbörd som Heberstein. Under något av åren mellan 1511 och 1520, troligen år 1512, företog Walkendorff en visitationsresa till Finmarken och insände till påven en beskrivning över denne del av sitt stift, vilken grundar sig på egna iakttagelser. Finmarken, säger han, sträcker sig till Dums hav, som skiljer den från Ryssland (med Dums hav förstods den närmast bortom Vardöhus belägna delen av Ishavet). Åt söder stöter Ryssland till. Öster om Finmarken ligger Trenes, där Norge, Sverige och Ryssland taga skatt. Det inre fjällområdet synes Walkendorff icke räkna till Finmarken utan endast kustområdet och öarna. Borgen Vardöhus, säger han ligger ytterst i Finmarken

Det synes anmälaren, som om ovan nämnda skildringar från förra delen av 1500-talet skulle lämna rikare material för framställningen av Finmarkens historia än de sporadiske upplysningarna från den tidigare sagolitteraturen, som Johnsen. framdragit som grund för sitt påstående, att

den norske landgränsen skulle gått vid Svjatoi Nos.

Trots de anmärkningar, som kunna riktas mot Johnsens arbete har det mottagits med stort intresse, då det utgör den senaste

179

sammanhängande framställningen av Finmarkens politiska historia.

På många väsentliga punkter markerar förf. dessutom en mot föregående förf. avvikande mening, som han ofta med framgång motiverar. I flere fall framdrager han till belysande av sine synpunkter nytt material, vilket han även i form av talrika bilagor fogat till sin avhandling.

R. H.